

Beszélt nyelvi jelenségek Heltai Gáspár Dialógusában

1. Bevezetés. – Dolgozatomban néhány viszonylag gyakran felbukkanó beszélt nyelvi jelenség pragmatikai szempontú vizsgálatára vállalkozom Heltai Gáspár 1552-ben megjelent Dialógusának szövegében.

Beszélt nyelvi jelenségek vizsgálata Heltai nyelvében több szempontból is érdekesítő és hasznos feladat. Elsősorban azért, mert az ilyen jellegű vizsgálat középmagyar korpuszon új területe a magyar nyelvtörténetnek, a korszak nyelvhasználatának történeti szociopragmatikai vizsgálata a nyelvtörténeti kutatások aktuális problémái közé tartozik. Továbbá azért is, mert ez a fajta vizsgálat óhatatlanul beszélt és írott nyelv viszonyára készíten reflektálni, azaz, hogy milyen mértékű az átjárhatóság a két változattípus között. PUSZTAI (2005: 333) a középmagyar kori beszélt nyelvre vonatkozó nyelvhasználati minősítések írott szövegbeli előfordulásai kapcsán világít rá, hogy a beszélt nyelvi jelenségek vizsgálatának lehetőségét a középmagyar kor első szakaszában épp azoknak a szövegtípusoknak (misszilisok, jegyzőkönyvek) a megléte teremti meg, melyek a szituációfüggő nyelvhasználati formák tekintetében úgymond határeseteket képeznek beszélt és írott nyelvi szövegtípusok között.

A kommunikációs helyzetek, a médium és az ezeknek megfelelő szövegtípus-választás tehát szoros összefüggésben van a nyelvi választással, a nyelvhasználati formák alkalmazásával. A beszélt nyelvi jelenségek vizsgálata a történeti nyelvészetben írott nyelvi szövegekben szövegtípológiai kérdéseket implikál.

Történeti szociolingvisztikai és szociopragmatikai szempontból is üdvösdolognak bizonyul a beszélt nyelvi jelenségek vizsgálata, gondoljunk csak az udvariasság jelenségeire, a köszönési formák, megszólítások szituációfüggő alakulására, s nem utolsósorban arra, hogy a figyelem középpontjába olyan kérdések kerülnek, mint a beszélők nyelvi pozicionálása, maga a szituációs kontextus, a szerepek formálódása a kommunikációs aktusban mint nyelvi tevékenységben, az egyes konkrét nyelvi jelenségeknek a kommunikációs kontextusukkal együtt történő vizsgálata. SÁROSI ZSÓFIA Történeti szociopragmatika – magyar nyelvtörténet más megközelítésben című tanulmányában a szemléletváltás szükségessége mellett érvel hangsúlyozva, hogy „a történeti nyelvészetben a beszélt és így módon a közép- és kora újmagyar kor kutatására nagyon megérett a helyzet” (SÁROSI 2003: 437).

Végül talán azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a felnőttkori két-nyelvűség esetével állunk szemben, tehát akaratlanul is felvetődik a kérdés, milyen nyelvváltozatot sajátíthatott el Heltai.

B. GERGELY PIROSKA Heltai irodalomtörténeti és stíluselmzöire hivatkozva állapítja meg: „Nyilvánvaló, hogy Heltai írói nyelvének legföbbs ihletöje és táplálöja az élő, beszélt, népi nyelvhasználat” (B. GERGELY 2000: 41). Állítását

a korabeli kolozsvári beszélt nyelv és Heltai fabuláinak szóhasználati párhuzamaival támasztja alá felhasználva az Erdélyi Szótörténeti Tár adatait.

A jelen vizsgálat bár több lehetőséget kínál, kizárólag olyan pragmatikai szempontokat követ, melyek rámutatnak:

- a) a szövegtípus-jellemzők és beszélt nyelvi elemek előfordulási gyakoriságának, a szituációs kontextus, szerepek és nyelvhasználati formák összefüggéseire;
- b) a beszélők nyelvi pozicionálására, a szerepek formálódására a kommunikációs aktusban, az interperszonális viszonyok alakulására és ezek tükröződésére a nyelvhasználatban.

A vizsgálat során ahhoz a pragmatika felfogáshoz csatlakozom, mely a nyelvi interakciót szociokulturális beágyazottságában értelmezi és kognitív feltételeit is figyelembe veszi (vö. TÁTRAI 2006: 213). Kiemeli a nyelv mint társas mentális tevékenység két alapvető funkcióját: a nyelvi megismerést, és az interperszonális viszonyok kialakítását, formálódását. A beszélői attitűdök, a kommunikációs helyzetre történő reagálások, a beszélői szerepek formálódása és a résztvevői szerepviszonyok alakulása, valamint az ezeket reprezentáló nyelvhasználati formák közötti összefüggések a nyelv interakcionális síkján válnak értelmezhetővé. Továbbá a szövegtípusok használatközpontú kognitív felfogásából kiindulva a szövegtípusok meglétét a kommunikációs szükségletekhez, helyzetípusokhoz köti és tapasztalati alapon magyarázza (vö. KOCSÁNY 2006: 23; TÁTRAI 2006: 215; TOLCSVAI NAGY 2006: 73–5). Ilyen értelemben beszélhetünk az úgynevezett szövegtípus-kompetenciáról, azaz hogy rendelkezünk egyfelől szituáció-felismerési képességgel, másfelől ennek megfelelően olyan tudással, melynek birtokában egy adott tipikus kommunikációs helyzetben tudjuk, milyen szöveg várható el, vagy tudjuk azt azonosítani. A mindenkor beszélő szövegtípus-kompetenciája olyan intuitíven szerzett tudás, amely a közösség által hagyományozott és intézményesített minták ismeretét feltételezi (TOLCSVAI NAGY 2001: 334–6).

Pragmatikai szempontból a szövegtípus mint elvárások rendszere értelmezhető (vö. TÁTRAI 2006: 215), s ebbe beletartozik a tipikus szituációnak és szövegtípusnak megfelelő nyelvhasználati formák ismerete is. A szövegtípus-választás tehát meghatározza az adott szituációban érvényes normák által szabályozott nyelvhasználatot.

Heltai Dialógusa fordításmű, vagy inkább mondhatni dialogikus adaptációja a német nyelvű eredetinek a korabeli magyar viszonyokra. A dialogikus forma nemcsak szövegtipológiai kérdésekre készítet reflektálni, hanem feltételezi a konverzációelemzés bizonyos szempontjainak bevonását a szövegtípus-jellemzők és beszélt nyelvi jelenségek, illetve ezek összefüggéseinek vizsgálatába. A Dialógusban ugyanis speciális szituáció alakul ki tekintve, hogy az interakciónak sajátos, jól meghatározott céljai vannak. A célok és motivációk rendszere, valamint a szituáció, a jellegzetes szerepek és hierarchikus viszonyok határozzák meg a regiszter-választást, valamint a társalgási (nyelvi) viselkedést: van-e jellegzetes interakciós szerkezet, milyen szomszédsági párok jellemzők, és

ezek milyen szociális funkciójú beszélt nyelvi elemeket, formulákat hívnak elő a nyelvi interakcióban (HÁMORI 2006: 165–6)?

Dolgozatom első részében a Dialógus szövegtípus-jellemzőinek meghatározására teszek kísérletet, majd a továbbiakban a beszélt nyelvi jelenségek: a megszólítások, a diskurzusjelölők, a modális-pragmatikai partikulák, az indulatszók, a kommunikációs formulák és frazeológiai egységek (helyzetmondatok és különböző mondástípusok) pragmatikai funkcióinak és előfordulási gyakoriságuk vizsgálatára térek át.

2. A Dialógus szövegtípus-jellemzőiről. – A szövegtípus-jellemzőkre több szempontból is fontosnak tartom figyelni: egyfelől már említettük, hogy a szövegtípus-választás és a nyelvhasználati formák között szoros összefüggés van, másfelől fontos, mert a Dialógusban valóban olyan határesettel állunk szemben, mely beszélt és írott nyelvi szövegek közötti átmenetet képvisel.

A Dialógus szövegét a szövegtipológiai összetettség jellemzi: nemcsak a dialogikus helyzet, a tipikusan beszélt nyelvi társalgási formák jelenléte, hanem a retorikai szituáció megteremtése is és a szöveg erős retorizáltsága (amely egyébként nem zárja ki a beszélt nyelvi elemek előfordulását), valamint a tipológiailag különböző, a beszélő céljának elérését vezérlő beszédaktusokra épülő részszövegek, szövegtípusok (leírás, elbeszélés, argumentatív szövegrészek, példázat, mondástípusok) beágyazottsága.

A beszélgetés látszólag egy informális szituációs kontextusba ágyazódik: két hajdani barát, Demeter és Antal véletlen találkozásakor indul, és Demeter kinézete ürügyén a beszélgetések további témája a részegség és a tobzódás okozta testi-lelki ártalmak lesznek. A fiktíven létrejövő szituációs kontextust természetesen felülírja a Dialógus előljáró beszéde, valamint a minden fejezet elején megjelenő tematikus összefoglalás. Érdekes azonban kissé közelebből is megvizsgálunk a szituációs kontextust: valóban informális vagy pedig formális beszélgetésről van-e szó? HÁMORI Drew és Heritage meghatározására hivatkozva emeli ki a formális beszélgetések azon sajátját, hogy az interakciónak sajátos céljai vannak, s ezek tematikailag, szerkezetileg, a stílus- és regiszterválasztás szempontjából egyaránt korlátozzák a nyelvi cselekvést, viselkedést, illetve hogy a beszédpartnerek legalább egyike valamilyen intézmény képviselőjeként vesz részt az interakcióban (HÁMORI 2006: 158).

A Dialógus meggyőző, vitázó párbeszéd, amelyben a nyelvi megnyilvánulás szándékvezéreltsége egyértelmű: a beszélő célja az erkölcsi tanítás, a társadalmi hatásra törekvés, illetve maga a beszélő etikai önreprezentációja. Vagyis Antal, ha nem is konkrétan magát az egyházat mint intézményt, de mindenképpen annak erkölcsi értékrendjét, tanításait képviseli Demeterrel szemben, s célja, hogy Demetert és a hozzá hasonlókat az Istennek tetsző életforma követésére bírja rá. A többszöri alkalommal újrainduló beszélgetéseket az erős tematikai kötöttség jellemzi a célhoz kapcsolódva, s az újra és újra visszatérő alkalom és téma meghatározza az interakciós szerkezetet: a beszélgetések globális struktúrájának szintjén a bevezető és lezáró szekvenciák megjelenése, illetve az ezek-

ben előforduló jellegzetes beszélt nyelvi formulák; a beszélgetések mikrostrukturájának szintjén a szomszédsági párok, a fordulók szerveződése a hierarchiaviszonyok függvényében, s ez milyen nyelvhasználati formák alkalmazásához vezet.

Összegezve tehát a Dialógus tipológiaiilag heterogén beszélgetései formális szituációs kontextusba ágyazódnak; megtaláljuk a szöveg struktúrájának olyan speciális beszélgetésspecifikus jeleit, mint a szekvenciális felépítés, a beszélő-váltások, a szomszédsági párok létrejötte (IVÁNYI 2001: 74–93; TOLCSVAI NAGY 2006: 83). A dialogikus helyzet megteremtésében igen fontos szerepet játszanak a kezdő szekvenciák olyan beszélt nyelvi jelenségei, mint a köszönési és udvariassági formák; olyan pragmatikus alakzatok, mint a megszólítások, a kérdés-felelet alakzatai. A pragmatikus alakzatok fontos szerepet töltenek be az interakcionális viselkedés, a beszélgetőpartnerek közötti konszenzusélmény alakulásában, ezek közül azonban a jelen kutatás jellegéből adódóan csak a megszólítások vizsgálatára szorítkozom.

3. Beszélt nyelvi jelenségek

A) A megszólítások. – A kontextus pragmatikai megközelítése értelmében azt az elvárásrendszert, mely megnyilatkozóban és befogadóban egyaránt működik, a kommunikációs aktusban több összetevő határozza meg: maga a kommunikációs helyzettípus, amely előhív bizonyos nyelvi cselekvési mintákat, valamint a résztvevők közötti viszonyrendszer, amely irányítja a megnyilatkozók rendelkezésére álló nyelvi lehetőségek közüli választást. A nyelvi megoldások kiválasztása, a megnyilatkozások sikeressége ugyanis attól függ, hogy a beszélgetőpartnerek közötti viszony alá-, fölérendeltségi vagy éppen egyenrangú, illetve hogy formálisként vagy informálisként definiálható (TÁTRAI 2006: 222).

A szociális deixis körébe tartozó megszólítások nyelvileg kódolják a beszélgetőpartnerek közötti viszonyrendszert, értelmezhetővé teszik ezt, illetve a mögöttük rejlő pragmatikai szándékokat. A viszonyok és a beszélői attitűd explicit nyelvi kifejeződése annak függvényében változik, hogy hogyan valósul meg a beszélők nyelvi pozicionálása.

A Dialógusban előforduló megszólítástípusok pragmatikai háttéréről azt kell tudnunk, hogy ez elsődlegesen nem egy társadalmi-szociális természetű alá-, fölérendeltségi viszony, hanem a beszédhelyzetben résztvevők erkölcsi státusán alapuló hierarchiaviszony. Demeter ugyanis Antallal szemben erkölcsi szempontból nem kíváncsú, elítélendő életformát képvisel, mely társadalmi pozíciójára is kihat.

A Dialógusban előforduló megszólításokat aszerint csoportosítottam, hogy ki kit szólít meg, majd a pragmatikai elemzés kiindulópontjául az egyes megszólításformák előfordulási gyakorisága szolgált (ld. 1. ábra).

1. táblázat

A megszólítástípusok előfordulási gyakorisága

ANTAL → DEMETER		DEMETER → ANTAL	
<i>ió Demeter</i>	10	<i>ió Antal</i>	4
<i>Demeter</i>	4	<i>ió Antal vram</i>	22
<i>attyámfia Demeter</i>	6	<i>Antal attyámfia</i>	1
<i>berető attyámfia Demeter</i>	1	<i>berető Antal vram</i>	5
<i>én édes Demeterem</i>	1	<i>én édes Antalō</i>	1
<i>én édes attámfia Demeter</i>	1	<i>én édes Antal vram</i>	9

Az 1. ábra alapján megfigyelhető, hogy a beszélgetések során leggyakrabban előforduló megszólításformák: *ió Antal vram* (22); *ió Demeter* (10); *én édes Antal vram* (9); *attyámfia Demeter* (8, ideértve a *berető* és *édes* jelzőket tartalmazó megszólításokat is; Demeter csak egyszer használja az *attyámfia* megszólítást); *berető Antal vram* (5).

A résztvevők nyelvi pozicionálása szempontjából a leginkább figyelemre méltó a közvetlenebb, bizalmasabb *attyámfia* és a jóval távolságtartóbb, tiszteletet kifejező *vram* előfordulási aránya (9:36), míg az egyenrangúságot kifejező birtokos személyragos tulajdonnév (*Demeterem*, *Antalom*) előfordulása irreleváns. Ez utóbbi arra utal, hogy az aszimmetrikus résztvevői szerepviszonyok mindvégig fennmaradnak. Emellett szól az a tény is, hogy a Dialógus szövegében a forduló birtoklása mindvégig Antalt jellemzi, hiszen ő az, aki tanítja Demetert, s ez hatalmi pozíciót jelent Demeterrel szemben.

A résztvevői szerepviszonyok alakulása szempontjából érdemes figyelniük a *ió Demeter*, *ió Antal* megszólításformákra is, ezek ugyanis a beszélői attitűd szempontjából az egyenrangúságra utalnak, s érdekességük, hogy még a beszélgetések elején fordulnak elő, amikor a párbeszédek interaktív jellege még erőteljesebb, Demeter ugyanis bizonyos pontokon vitázik, ellentmond vagy éppen ironikus megjegyzéseket tesz Antal magatartására.

Az *attyámfia* és *vram* megszólítások kölcsönösen teszik nyelvileg jelöltté a beszédpartnerek egymás általi pozicionálását, s ez összefügg az etikai (ön)reprezentáció kérdésével. Míg az *attyámfia* mögötti pragmatikai szándék az etikailag magasabb pozícióból beszélő részéről a beszédpartner (azaz Demeter) jóindulatának elnyerése (erre utalnak a *jó*, *szerető*, *édes* jelzők is) és a beszélő iránti bizalom fenntartása, hiszen a tanítás csak így lehet eredményes, addig az *vram* megszólításforma pragmatikai funkciója az arcuaterősítés, de ugyanakkor azt is jelzi, hogyan pozicionálja önmagát Demeter a fennálló viszonyrendszerben. Az *vram* megszólítást kísérő jelzők bár ugyanazok (a jelzőhasználat sajátja a korabeli megszólítási szokásoknak), funkciójuk épp a pragmatikai szándék különbözősége okán más, szerepet játszanak ugyanis az arcuaterősítésben.

B) Diskurzusjelölők és modális-pragmatikai partikulák. – Bár mindkét nyelvi kategória beszélt és írott nyelvben egyaránt előfordul, gyakoriságuk mégis inkább a beszélt nyelv sajátja. Közös vonásuk, hogy pragmatikai információkat hordoznak, ám funkciójuk, hatókörük és besorolhatóságuk eltérő.

A diskurzusjelölőknek diskurzusszervező szerepük van, a diskurzusszegmensek közötti viszonyt jelzik, így funkciójuk pragmatikai szinten valósul meg, a beszédeseményre referálnak. Kódolják a beszélő nézőpontját és attitűdjeit, s mint ilyenek a hallgató számára amolyan instrukciókként működnek az értelmezés folyamatában (HANSEN 1998: 358, idézi DÉR 2006: 146; DÉR 2006: 151). Meglehetősen heterogén funkcionális osztályt (a pragmatikai jelölők egyik alosztálya) alkotnak, amelynek elemei különböző szófaji kategóriákból származnak (igék, kötőszók, határozószók, indulatszók), akár egész szerkezeteket, tagmondatokat foglalhatnak magukba.

Míg a diskurzusjelölők diskurzusszinten funkcionálnak, a modális-pragmatikai partikulák pragmatikai funkciója és hatóköre mondat szintű. Míg PÉTER (2001: 100) úgy vélekedik, hogy az árnyaló partikulák funkciója procedurális szinten érvényesül, azaz a szituációra helyeződik át, DÉR (2009: 12) megjegyzi, hogy a diskurzusszinten működő árnyaló partikulákat diskurzusjelölőknek kell tekintenünk. A modális-pragmatikai partikulák a mondaton belül a beszélői attitűdnek megfelelő műveleteket végeznek az állításon, s ilyen értelemben a mondat modális alap- vagy kiegészítő értékét jelölik (DÉR 2009: 12; KUGLER 2000: 279).

A Dialógus szövegéből néhány olyan feltűnően beszélt nyelvi elemet ragadtam ki, melyek előfordulási gyakorisága viszonylag nagy, viselkedésük pedig pragmatikai szempontból igen figyelemre méltó: *bezzeg*, *bizony*, *bizonyába*; *lám* (*las*, *la*), *ím*, *no*; *nézetsze*, *had*.

1. A *bizony*, *bizonyába* funkciója. – A *bizony*, *bizonyába* a Dialógus szövegében árnyaló partikulaként fordul elő, s mint ilyen mondat szinten modális kiegészítő értéket jelöl, megerősítést fejez ki.

(1) ...**bizõy** én à borra nem megyek hanem haza megyec, es lefekßem...(D2b)

(2) ...à tobzodás és à réßegség (...) időtlen halálnacis oka. **Bizonyába** mondom, hogy ha Isten nem vólnais, sem bűn, sem büntetés, sem õrec karhozat, még is meg kellene az embernek magát kemileni... (B5a)

(3) ...Kichin nyerefégnek véledé immár aßt? DEMET. **Bizonyába** nagy nyerefség ez. (G5a)

(4) ...ha az Isten éltet, **bizony** meg akarom kegyelmennec halálni... (L7a)

(5) ...è þéles világ meg értenéie, (...), è nagy bűnnec à Reßegfégnec es Tobzodáfnac nagyvóltat: **Bizony** iob életbe volna è világ... (M7a)

2. A *bezzeg* előfordulása és funkciója. – A vélhetően határozószói eredetű *bezzeg* funkciója, hatóköre, mint látni fogjuk a példák alapján, hol diskurzusszinten valósul meg, mint a szituációra történő reagálás a találkozás

pillanatában (ld. 6., 7. példa), vagy mint az általánosítás jelölése (ld. 8., 9., 10. példa); hol pedig mondatszintű attitűdjelölő, s mint ilyen a megerősítést fejezi ki.

a) A *bezzeg* mint diskurzusjelölő

(6) *Las las hol ballag az én régi paitarfom: Bezzec foc ideie annac, hogy nem lattalac...* (A5a)

(7) *Ha ha, ió attyámfia Demeter, te vagy è? DEM. Bezzeg én vagyok...* (L7b)

(8) *...es mind hitünkkel, bent iráfunkal, bölchefségünkkel oda nem érhetőnc, houa a poganoc értec, az ő termébet berént valo okofságoctal. DEM. Bezzeg nagy viőafordultfág, és nagy vakfág vagy on moft a kereftyéneknél (...)* ANT. *Bezzeg nagy vagy on...* (F8b, G1a)

(9) *...Tudgyuc nyiluan, hogy ezec (ide bámlálya à rébegefseketis) a menyörbágot nem véfic auagy nem biryiác. DEM. Bezzeg rettenetes Sentencia ez...* (I2b)

(10) *Es no ha az emberec mind ezeket è nagy károk at látyác: De mind ez által nem gondolnac femmit véle: Bezzeg nagy bolondfág ez.* (K7a)

(11) *...à hitfágos beřed nagy es ondoc dolog az Iften előt. ANT. Bezzeg nagy dolog.* (M2a)

b) A *bezzeg* mint árnyaló partikula

(12) *Moft kedig chac étel es italba, es ió lakásba vagy on minden mesterfég, es minden igyekezet, (...) Bezzeg nyaualyafságos emberec ezec, kic ez ondoc bertelenfégbe estenec.* (D7ab)

(13) *...Mert minap oda mentűnc vala hazához: Bezzeg ember módra tarta. (...) Bezzeg à tárfaág kőzet nékic nem iól tóttéc volt fel az oculárt...* (F2a)

(14) *...Azutan felméne à predicacio békre, bezzeg bépē predicala...* (F5a)

(15) *A foc gyűrőket, boglárokat, kapchokat, esentyűket & ki bámlalhattya meg? Bezzeg efféle bertelenfégre pénz kél.* (G8a)

(16) *...ot kőltic à bort mint à vizet & c. Efféle bertelenféghőz bezzeg penz kel es kőlcheg.* (H2a)

3. A *lám*, *ím*, *no* pragmatikai funkciója

(17) *Las las hol ballag az én régi paitarfom...* (A5a)

(18) *Là mely tziinterem řiné vagy... la mint efet be mind à két řómed...* (D6ab)

(19) *La mely igen rontzos vagy...* (E2b)

(20) *Mert, ió Demeter, ím látod...* (A6a)

(21) *Imè, ió Antal, erről foha nem gondolkottam...* (A7b)

(22) *Imè az vtafogua, hogy az WR Iften adta, hogy řómba lőttem velled...* (E7a)

(23) *Imè à három forintbol meg ruhařtam magamat...* (L8b)

(24) *No, mint tetzéc?* (D3b)

A bemutatott példákban az igei eredetű *lám* (*las*, *la*) és az *ím* névmási származék megítélésem szerint diskurzusjelölőként funkcionál, mert vagy konkrétan a kommunikációs helyzetre (ld. 17. példa), vagy valamely résztvevőre (ld.

18., 19. példa), vagy éppen a beszédeseményre utal (ld. 20., 21., 22. példa), bár a Magyar grammatika az úgynevezett mutató mondat szókategóriájába sorolja. KUGLER is megjegyzi, hogy ezek a mutató mondat szókategóriájában dísztölnek be szerepüket, hiszen a szituációs kontextus valamely elemére referálnak, és szerepük inkább a bemutatás, mint a rámutatás (KUGLER 2000: 299). Az interakciós mondat szókategóriák között még megkülönböztet olyan kategóriákat, nevezetesen megszólító, köszönő, elköszönő formákat, kérdő, bevezető, értékelő, felelő mondat szókategóriákat, amelyek a diskurzuszervezésben töltenek be szerepet (KUGLER 2000: 298). Ide tartozik a *no* is, mely a mi példánkban is a szóátadásban játszik szerepet, s mint ilyet diskurzusjelölőnek kell tekintenünk.

A lámhoz hasonló igei eredetű elemekkel találkozunk még a Dialógus szövegében: ilyen a *nézetsze* és a *hadd*.

(25) ...*ott à ßent iras eßt mondgya az Izrael fiai felől, hogy mikor immar az Iftentől elbakattac volna, es leültet volna, hogy tobzódánac, es iól lagnánac: mindiaraft felköltec, hogy tombolnánac es iatzodnánac. Nézetze mint ßármazic egyic rútfág à máfikbol.* (C6b, C7a)

(26) *Ne nézd à bornac verefségét, es hogy à pohárba olyan ßépen fénlic; kőnyen megyen bé, De végre meg mar, mint à kégyo, es mérge meg hat, mint à Iafpis kégyoé. A te ßómeid az idegen aßonyálatot nézic, es à te ßüued vißsafordultakat beßél. Es olyã léþ mint az, à ki à tenger közepibe aloßic (...)* *Nézetþe menyé foc nyaualyát ßámlálya elő bölch Salomon à réþségsgnec.* (E1ab)

(27) ...*Mert a minap oda mentűnc vala hazához: Bezzeg ember módra tarta. (...) Bezzeg à tárfafág kőzet nékic nem iól tóttéc volt fel az oculárt...* *Nézetze, ió attyãfia Demeter, eßt mondgyác, immár az vrain nyayafságnc.* (F2ab)

(28) *Mi őrdég kißteti tahát à képmutatokat hogy eßt kialtyac, hogy è mostani predicatoroc chac lakáfra, es tefti győnyőruségre es ßabatfágra tanittyác az embereket...* *ANT. Had* *þólyanac à képmutatóc: De nyiluã valo dolog, hogy ebbe nem igazat mondnc.* (B1b, B2a)

(29) *De ió Antal vram, ha ßinte ezeket meg beþéled è világi emberek előtis, nem fog femmit raytoc.* *ANT. Had* *iáryion. Láfsuc ki bányya meg...* (E6a)

(30) *DEMET. Hadel eßt, ió Antal vram. Ne þóly: Mert ha valaki à nemeþec közül eßt hallana: Vay mint haragodneiéç erőtte: Talám à þékbe idézne erőtte.* *ANT. Had* *haragodgyéc chac: Had idézzē...* (I2a)

A kiemelt példákban azt láthatjuk, hogy az ige és nyomósító partikula összeforrásából létrejövő *nézetsze* úgy jelöl általánosítást, hogy közben a tematikus kontextusra referál, azaz diskurzusjelölőként működik. A *hadd* ellenben a mondat modális alapértékét jelöli, s a felszólító módú ígéhez tapadva az engedélyezés aktusát valósítja meg, azaz modális-pragmatikai partikula (vö. KUGLER 2000: 280).

C) *Indulatszók*. – A Magyar grammatika az indulatszókakat a mondat szókategóriájában alosztályaként tárgyalja, melyek két legfőbb szófaji jellemzője a szituációfüggő pragmatikai jelentés, valamint a szervetlenség, azaz hogy nem

töltenek be mondatrészszerpet, illetve szerkesztett mondatba bekerülve megőrzik önálló közléségység voltukat (KUGLER 2000: 294–6). Mint attitűdjelölők kódolják a beszélő reakcióit az adott kommunikációs helyzetben vagy helyzetre, ilyen értelemben használatuk a nyelv pragmatikai, interakcionális síkjához kötődik, vagyis a beszédhelyzetnek a nyelvhasználatot irányító tényezői határozzák meg alkalmazásukat. Funkciójuk mondat szinten valósul meg: valamilyen pragmatikai információ többletet adnak hozzá a mondatjelentéshez; jelenlétük a mondatban szemantikai-pragmatikai viszonyt feltételez a mondat többi részével. A diskurzusszinten működő indulatszók azonban diskurzusjelölőknek kell tekintenünk.

Az indulatszók specifikusan beszélt nyelvi elemek, beszélt nyelvi elevenségüket és gyakoriságukat azonban az írott nyelv kevésbé tudja visszaadni. PUSZTAI¹ megjegyzi, hogy a beszélt nyelvi jelenségek bekerülése a középmagyar kori írott nyelvbe beszélt és írott nyelv viszonyának változására mutat rá, ami olyan társadalmilag meghatározott helyzettípusok létezésével függ össze, amelyek a terjedő írásbeliség vonzásában már megkövetelték az elhangzottak írásba foglalását (ld. a peres jegyzőkönyveket, vitairatokat).

A Dialógus szövegében különösen két indulatszó, a *vay* és a *jaj* viszonylag gyakori előfordulására figyelhetünk fel. Meg kell jegyeznünk, hogy az indulatszók gyakran fordulnak elő a mondatban partikulák társaságában. Az általunk kiemelt példákban a *vay* indulatszót az esetek többségében a *'milyen, mely, mennyire'* jelentéssel definiálható *ki* partikulával bevezetett tagmondat követi. A *ki* funkcióját tekintve a 31., 32., 36. és 37. példákban fokozó, a 33.-ban pedig becselő partikulaként jelenik meg. A 34. példában a *ha* modális partikula, a 35. példában pedig a *mint* kötőszónak nincs szintaktikai kapcsoló szerepe.

A *vay* indulatszó használata a 36., 37. példákban azért figyelemre méltó, mert úgy tűnik, itt diskurzusszinten működik, mégpedig úgy, hogy üzenetösszekötő szerepet tölt be. Antal ugyanis már korábban hivatkozik a tobzódó és részegeskedő világiak megvakultságára, Demeter pedig gyakorlatilag ezt az üzenetet ismétli meg úgy, hogy az értékítéletet az általánosság szintjére emeli (ld. 36. példa). A 37. példában épp a tematikus kontextus egy előzményére történő utalás, illetve ennek megismétlése magyarázza, hogy a *vay* diskurzuszegmenseket kapcsol össze, az ezek közötti viszonyt jelzi.

(31) *Nē iártálē à predicaciōra... Bezec ha oda mentēl volna, **vay ki** bépen meg tanultat volna... (A5b)*

(32) *...Nem így vala az elmúlt két nap à beßéd kőßtűnc. DEMET. Aßt nem műueltem, nyiluā hidgyed Antal vram: Mert è gonoffágnac véget vetettem. **Vay ki** iól iut à tegnapi beßéd eßembe... (E7a)*

¹ „Az indulatszavak, módosítószók, határozószók különösen jól példázzák ezt a változást. Ezek a szófaji csoportok a hangzó beszédnek (írásban később is nehezen vagy töredékesen kifejezhető) hangzásbeli, intonációs stb. Sajátosságait lexikai eszközzel érzékeltetik” (PUSZTAI 1999: 382).

(33) ...nem chac ez a nemefseg hogy valaki neft fubaiába öltezzéc, es à teftet lora fel hagion es vgy mórályon: hanem más dolog kel hozza: De **vay ki** keuesen vadnac, kic eßt ertic. (I1a)

(34) **Vay ha** è dologba chac oly iamboroc lennénc mint à poganoc... (G2a)

(35) Ne bóly: Mert ha valaki à nemefec kőzül eßt hallana: **Vay** mint haragodneiéc erőtte... (I2a)

(36) Igen panaßolkodnac az emberek most arrol, hogy è mostani időbe keufset élnec az emberek: De ki búne, hogy oly ßertelen mind ételet s mind italal torkofkodnac (...) DEM. **Vay ki** vac, es vißafordult è világ mint én látom. (E5b)

(37) Véßedè eßedbe mit mond it az Iftë fia? DEM. **Vay ki** iól: Nem heaba mondam toafel, hogy kopaßtanáiac à feiedet. (M5a)

Az indulatszó bekerülése szerkesztett mondatba olykor szerkezeti és funkcionális sajátosságainak módosulását eredményezi. Erre utal a kiemelt példák jó részében (ld. 38–40. példa) a mondatzó vonzatossága, *jaj valakinek, valaminek*, ahol a vonzat szemantikailag szerves része az indulatszó által képviselt közlésnek. (vö. KUGLER 2000: 296) A *jaj* esetében is találunk példát arra, hogy funkciója diskurzusszinten valósul meg: a 38. példában a *Iay, Iay azoknac...* olyan diskurzusszegmenst vezet be, melyben Antal gyakorlatilag újrafogalmazza és magyarázza egy előző diskurzusszegmensben kifejtett gondolatát test és lélek kettősségéről a Demeter kérésére. Hasonlóképpen a 43. példában, ahol a beszélgetés zárószekvenciáját vezet be, Demeter Antal összegzését követően megfogalmazza, hogy szakított a gyűlöletes életmóddal, és a beszélgetést a búcsúzkodási formulák zárják.

(38) ...Eßt is latam hogy azokat, kic iozanõ es mértékletefsen kezdnec vala élni, meg chufolác, es neuetic vala õket. ANT. **Iay, Iay** azoknac: Nyiluan hidgyed Demeter... (B8a)

(39) ...Mert lakodalmokba efnec, tobzodnac, dußkat ißnac, es mindenképen meg tóltic magokat, mint ha à vilagiackal egy tzebe auagy tarfafaßba volnánac (...) **Iay, Iay** è nagy vakfágnac. (C1b)

(40) Ha tekinted, tahat à ßegëynec chac mezitelen teste, gyermeke es felefëge marad, egyëb femmi. **Iay** è vißafordultfágnac. (H7a)

(41) Eképen ßál az vtan ez ißonyoßágos gonofság egyikrõl à másikra, hogy végre kőz élet léßen belõle, es fenki, fem búnnec, fem gonofságnac nem itili: hanë ßép es nyaias életnec. **Iay** è vilagnac è gonofsagért. (M7a)

(42) ...à réßegõfec a dißnockal egy tarfafaßba vadnac, fárba heuernec, az õnen nadrágokat meg tóltic, es à fogokon mint à kányác altal fotskandnac &c, **Iay** ondokfág: **Iay** rútfág... (E3b)

(43) Reuideden eßéliec meg ßüntec az emberfégtõl, el anyéra, hogy az ebec meg vtályác õket, es à legyec meg chufolyác. DEMET. **Iay** WR Iften, foc ideig élttem ez ondokfágos életbe... (G3b)

D) Kommunikációs formulák. – FORGÁCS a pragmatikai rögzültség és funkció alapján határozza meg a frazeologizmusok egy sajátos típusát, és nevezi őket kommunikációs formuláknak (FORGÁCS 2007: 43–5). Ebbe a kate-

góriába tartoznak a köszönési formák, jókívánságok, udvariaskodást kifejező klisék, szitkozódások stb (i. m. 52). Utal arra, hogy használatuk bizonyos szituációtípusokhoz kötődik, és funkcionálisan jól meghatározható pontokon jelennek meg a diskurzusban. A köszönési, üdvözlési, búcsúzási formák pragmatikai funkciójuknál fogva a beszélgetés szekvenciális felépítésében, a kezdő- és zárószekvenciák létrehozásában játszanak szerepet, szomszédsági párokat alkotnak, s ezek szerveződésében meghatározó a szimmetria udvariassági szempontja. A Dialógusban előforduló kommunikációs formulák vizsgálata nemcsak azért érdekes, mert ezek tipikusan beszélt nyelvi jelenségek, a szituációfüggő használat során többé-kevésbé állandósult szerkezetek, hanem történeti szociolingvisztikai szempontból is fontos, hiszen rávilágítanak egy adott kor bizonyos nyelvhasználati szokásaira. A frazeologizmusok ezen típusai ugyanakkor kódolják a szituációs kontextusban érvényes résztvevői szerepviszonyokat (ld. köszönési, üdvözlési, búcsúzkodási formák, jókívánságok, udvariaskodás), a beszélő attitűdjeit, a kommunikációs helyzetre történő reagálásait (ld. szituatív klisék).

A Dialógusban nemcsak köszönési, üdvözlési, búcsúzkodási formákra találunk példát, hanem a jókívánságokat, udvariaskodást kifejező, a szituációban kommentárként, helyzetértékelésként elhangzó szituatív kliséket.

1. Köszönési, üdvözlési, búcsúzkodási formák

(44) *Iften adgyon ió napot...* ANTAL. *Fogagy Iften ió Demeter...* (A5a)

(45) ANTAL. *Iften adgyon ió napot, attyámfia Demetter (...)* DEMETER. *Iften fogadgya kegyelmednec, ió Antal vram...* (D3b)

(46) *Ha ha, ió attyámfia Demeter, te vagyè?* DEM. *Bezzeg én vagyok: Iften adgyó ió napot,* ANT. *Fogadgy Iften, ió attyámfia Demeter.* (L7b)

(47) *Iften tarcha meg kegyelmedet, ió Antal vram.* ANT. *Veled egyetembe, ió attyámfia Demetter.* (E6a)

(48) *...à te beßédedból eßembe vóttem magamat, es à mint annakelötte ßérettem eßt az életet, oly igen gyűlölöm immar.* ANT. *Iftennec hála. Iften adion ió éyet.* DEM. Amen. (G3b)

(49) DEMET. *Az WR Iften tarchon meg, es adgya az ő ßent orfagat tenéked.* ANT. Amen. *Adgya nékedis.* (M8a)

2. Jókívánságok, udvariaskodás, hála- és köszönetnyilvánítás

(50) *Szánya Iften, én is a té ledér tzéhetekbe valéc: De hála legyè moft az WR Iftēnec...* (B1b)

(51) *...De hála legyen az WR Iftennec, ki engemet az ő ßent igiie által meg vilagofsitot...* (C6a)

(52) *Hála legyen az őrec WR Iftennec, hogy è mai ßent vafarnapō hozzád találkoßtam...* (D2a)

(53) *Moft az WR Iften tarchon meg, ió attyámfia Demeter, es erőßiften az ő ßent lelkéuel, az vyonnā megifmért igafságba.* DEMET. Amen. *Az WR Iften*

fizefse kegyelmēnec, βeretō Antal vrã, es tarcha meg kegyelmedet minden iōba: Ayanlom βolgalatomat kegyelmēnec. (D3a)

(54) *En igen kōβenem kegyelmennec... ha az Isten éltet, bizony meg akarom kegyelmennec halálni: Kérem kedig az Istent, hogy ő fizefse meg kegyelmennec. (L7a)*

(55) *Az WR Isten tarchon meg, es adgya az ő βent orfagat tenéked. (M8a)*

(56) *...Meg bochafsa kegyelmed, mayd késtem egy keuefset... (E6b)*

(57) *Meg bochafsa kegyelmed: Chac egy történetből efséc eßt mondanom. (M2a)*

3. Szituatív klisék

a) Szitkozódások

(58) *Tudgya veβél hol iártam mind. (A5a)*

(59) *...Mind vy poβtóc vadnac, ki granát, ki fél skárlát, ki egész βkárlát, ki faia & tudgya veβél. (H1a)*

(60) *Kár hogy nem ehetem è ió étekbe? Tudgya veβél mi lelt, hogy nem kel ennem. (L6b)*

(61) *Patuar tudgya... (A6a)*

(62) *Fogadgyaè à többi eßt à ió intéft, es io tanachot? ANT. Patuart fogadgyác... (F5a)*

(63) *Hazud aláfel, marta varyiu, chac hogy őis Dorottyáual eßtue skárlátba, es haytot nußt fűegbe mehefsen à komafagra... (H1b)*

(64) *...nem gondol à βegény ember nyomorufagáual, hanem éβic, iβic, tobzódic, marta órdeg... (H6b, H7a)*

b) Helyzetmondatok

(65) *Mi nem à kereßt alat akartuc őtet kōuetni, hanē lágy párnákon éluén, nagy palaβkokcal, ió piros borral, ió félt kapponnokai: De à mint én látom nem oda Buda, nem. (C2a)*

(66) *De had iaryianac: meg talalyác à vermet, à houa fietnec. (D4a)*

(67) *Vgyan nékedis, attyamfia Demeter, elég marha marada attyáttól: De hol vagyon immar? La mely igen rontzos vagy: Tizenkét matska alég foghatna egy egered dolmányodba. (E2ab)*

(68) *Mert elmenénec à bolondoc, es ifmet nagyob bolondot hozánac kōzikbe, mint őmagoc valánac. Immar egy bolond vezérli à mafikat, es minnyaian egyút az órdegneç kūrtoibe efneç... (F6b, F7a)*

E) Frazeológiai egységek. – A frazeologizmusok lexikalizálódási folyamat révén létrejött szó- vagy mondatértékű nyelvi alakulatok. „A lexikalizálódás terminust többnyire annak a folyamatnak a megnevezésére használják, amelynek során egy nyelvi egység jelentése olyan irányba fejlődik, hogy az új jelentés az eredetiből – az átlagos nyelvhasználó számára – már nem vezethető le, hanem csak megtanulható. [...] A lexikalizálódás tehát ebben az értelemben általában a jelentésváltozás (beleértve a grammatikalizálódással együtt járó jelentésváltozást is) megnevezésére szolgál” (FORGÁCS 2003: 259).

Frazeológiai egységek csak olyan szavak kapcsolatát tekinthetjük, amely eleget tesz (többé-kevésbé) az alaki állandóság követelményének, s amelynek jelentése nem vezethető le a komponensek külön-külön jelentéséből. Kognitív megközelítésben az idiomatikus egységek jó része nem nyelvi, hanem fogalmi természetű. Létrejöttükben meghatározó szerepe van azoknak a beszédhelyzeteknek, melyekben kezdetben alkalmilag használták, majd hasonló beszédhelyzetekben való gyakori előfordulásuk állandósulásukhoz vezetett, konvencionalizálódtak, miközben jelentésük absztrahálódásával eredeti motíváltáguk teljesen háttérbe szorult, vagy éppen feledésbe merült.

A frazématípusok közül a mondatértékű közmondások és szólások használatában ragadható meg a leginkább a szituációfüggőség, ugyanis az idiomatikus használat ezek esetében nem „a kifejezés belső szemantikai viszonyainak megváltozásából fakad, hanem a szituáció általánosabb értelmezéséből” (FORGÁCS 2003: 261).

KOCSÁNY (2002: 52–64) a mondástípusokat olyan szövegtípusokként határozza meg, melyekre folyamatosan igénye van a társadalomnak, ugyanis erkölcsi értékítéleteket fogalmaznak meg, s kommunikatív relevanciájukat ez a látens, de fogalmilag megragadható morális értékelv határozza meg. Ezek tehát olyan nyelvi struktúrák, amelyeknek használata elsősorban a beszélt nyelv sajátja, és amelyekben társadalmi tapasztalatok, értékítéletek rögzülnek és hagyományozódnak. Ilyen értelemben kötődnek erőteljesen kommunikációs helyzettípusokhoz, melyekben a funkciójuk a felidézés, az emlékezet ébren tartása.

A Dialógus szövegében vizsgált beszélt nyelvi jelenségek közül talán ezen mondástípusok a leggyakoribbak, aminek magyarázatát abban a kommunikációs érdekekben jelölhetnénk meg, melyre a szövegtípus-jellemzők vizsgálata kapcsán már utaltunk. A közmondások, szólások, szóláshasonlatok gyakori alkalmazása ugyanis szorosan összefügg a beszélő motivációival, didaktikus céljaival. Pragmatikai funkciójuk épp abban ragadható meg, hogy miközben általános érvényű morális tartalmakat közvetítenek, szerepet játszanak a beszélő morális önreprezentációjának kialakításában, a befogadó számára pedig instrucciókként funkcionálnak eligazítván, betájolván a viselkedés társadalmilag elvárt normáinak rendszerében.

1. Közmondások

(69) *Innen vagyon amà kőz mondásis, hogy tőbben hálnac az iuekbe es kupába, hogynem mint à folyo vizbe. Item: Tőbben őlmeg à Bakhus, hogy nem à Mars. (D8b)*

(70) *Mert à borban βertelenfég vagyon, femmit reytekbe es titkon nem hágy: hanem az őnnen gonofságátis meg ielenti à boros (...) Ebből támadot amà à kőzbeβéd: hogy à réβegőc, à bolondoc, es à gyermetskéc őremeft igazat mondnac. (E3ab)*

(71) *Azokaért kőzbeβédbe βoktac mondani: A ki iól aránz: iolis lő az... (E5b)*

2. Szólások, szóláshasonlatok

(72) ...*hanē chac az ōnen hafokrol [ti. emlékeznek meg], mely az ō Istenec. Ahol kedig az ō kēnchec vagyon, ott vagyon az ō βūuekis. (18a)*

(73) *Mert à mūnemūec mi magunc vagyunc olyanoc mind a kerūlūnc valo álatoc is: Mert à vaknac még az előtte valo vilagofság is fetētfég Mint à póknac az édes méz méreg. (K2b, K3a)*

(74) ...*nem igē nagy kár, ha ember βinte valami beβédbe vétkezc: Mert kōzbeβédelis βoktuc mondani: hogy nem igen nagy dolog: Mert nem kel vámot adni tōle. (M1b)*

(75) ...*maga ninch anyi értelem bennec, menye egy ūnōbe, auagy βamárba vagyon. (E4a)*

(76) *Tōruēnyt kellene tenni à iobagyoknac: tehát enyét tud hozza, mint à bagoly à Pater nofterhxz... (I1b)*

(77) *Nyiluan ot eβēbe veheti, hogy tōb éβ vagyon egy ōkerbe, hogy nem mint egy réβeg emberbe. (K6b)*

4. Összegzés. – A középmagyar kor nyelvhasználatának történeti pragmatikai vizsgálata a nyelvtörténeti kutatások aktuális problémái közé tartozik. A jelen dolgozat pragmatikai megközelítésben vizsgálja középmagyar korpuszon beszélt és írott nyelv viszonyát, azaz a szövegtípus-jellemzők és nyelvhasználati formák összefüggéseit, hogy milyen szövegtípus, milyen beszélt nyelvi elemek előfordulását teszi lehetővé írott szövegben, viszont adós marad a vizsgált nyelvhasználati formák nyelvtörténeti vonatkozásait tekintve. Figyelembe veszi mindazon tényezőket, amelyek pragmatikai keretben meghatározzák a nyelvi választást egy adott kommunikációs helyzetben: a szituációs kontextust, a célok és motivációk rendszerét, a résztvevői szerepviszonyokat. A vizsgálatba bevonja a konverzációelemzés bizonyos szempontjait, melyek segítenek rávilágítani arra, hogy a dialógus interakciós szerkezete milyen beszélt nyelvi formák alkalmazását hívja elő. A beszélt nyelvi jelenségek közül a történeti szociolingvisztika kutatási körébe is tartozó megszólítási, köszönési, üdvözlési, bűcsúzkodási formákat, valamint más kommunikációs formulákat; a diskurzuszinten jól meghatározott pragmatikai funkciót betöltő diskurzusjelölőket; a pragmatikai attidűjelölők kategóriájából a partikulákat és indulatszókat, valamint a beszélt nyelvre oly jellemző frazeologizmusokat (mondástípusokat) vizsgálja.

A jelen kutatás csak közvetve tartalmaz történeti következtetéseket, így korántsem tekinthető lezártnak. A vizsgált beszélt nyelvi jelenségekkel kapcsolatban számtalan kérdés marad függőben, nem vizsgálja ugyanis közelebről a kommunikációs formulák konkrét beszédhelyzethez kötöttségét és használatuk szituációfüggő alakulását, illetve a különböző szituációk nyelvhasználati módja közötti különbségeket; hasonlóképpen nem vonja be vizsgálati körébe a diskurzusjelölők és partikulák olyan nyelvtörténeti vonatkozásait, melyek ezen nyelvi elemek használati szabályainak módosulásaira világítanak rá. Bár általában a középmagyar kor beszélt nyelvi jellegzetességeire vonatkozóan általános követ-

keztetések levonására nem teremt lehetőséget, hozadéka mégis az lehet, hogy közelebb vihet bennünket Heltai Gáspár nyelvhasználatának, s ezáltal némiképp a korabeli beszélt nyelv területileg is meghatározott nyelvhasználati szokásainak és sajátosságainak megismeréséhez.

A hivatkozott irodalom

- ANDÓ ÉVA 2006. A beszélt nyelvi történetmondások elemzésének kognitív és funkcionális szempontjai. In: TOLCSVAI NAGY szerk. 2006: 113–56.
- B. GERGELY PIROSKA 1997. Az Erdélyi magyar szótörténeti tár használhatósága a beszélt nyelv történeti vizsgálatában. Magyar Nyelvjárások 34: 65–74.
- B. GERGELY PIROSKA 2000. Szóhasználati párhuzamok Heltai Gáspár fabuláinak és a korabeli Kolozsvárnak beszélt nyelvéből. Magyar Nyelvjárások 38: 41–50.
- DÉR CSILLA 2005. Diskurzusszerveződés és grammatikalizáció. Nyelvtudományi Közlemények 102: 247–64.
- DÉR CSILLA 2006. Grammatikalizációs folyamatok a magyar nyelvben – elméleti kérdések és esettanulmányok. Doktori disszertáció, ELTE BTK, Budapest.
- DÉR CSILLA 2009. Diskurzusjelölők – funkcionális szóosztály? A Budapest Uráli Műhely (BUM) 5. – SzóOSZTÁLYtalálkozó konferencián elhangzott előadás írott, lektorált változata In: [http://www.dercsilla.hu\(publikaciok\)](http://www.dercsilla.hu(publikaciok)) [Letöltve: 2009. 03. 10.]
- FORGÁCS TAMÁS 2003. Lexikalizálódási és grammatikalizálódási folyamatok frazeológiai egységekben. Magyar Nyelv 3: 259–73., 4: 412–27.
- FORGÁCS TAMÁS 2007. Bevezetés a frazeológiába. A szólás és közmondáskutatás alapjai. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- HÁMORI ÁGNES 2006. A társalgási műfajokról. In: TOLCSVAI NAGY szerk. 2006: 157–81.
- IVÁNYI ZSUZSANNA 2001. A nyelvészeti konverzációelemzés. Magyar Nyelvőr 125: 74–93.
- KESZLER BORBÁLA szerk. 2000. Magyar grammatika. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- KOCSÁNY PIROSKA 2006. A szövegtipológia eredményei és/vagy eredménytelenségei. In: TOLCSVAI NAGY szerk. 2006: 17–26.
- KÖVECSES ZOLTÁN 2005. A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe. Typotex Kiadó, Budapest.
- KUGLER NÓRA 2000a. A partikula. In: KESZLER BORBÁLA szerk. 2000: 277–83.
- KUGLER NÓRA 2000b. A mondatzó. In: KESZLER BORBÁLA szerk. 2000: 293–306.
- PÉTER ATTILA 2001. Az árnyaló partikulák elhatárolásának problémája a magyar nyelvben. Magyar Nyelvőr 125: 94–102.
- PUSZTAI FERENC 1999. Beszélt nyelv a középmagyarban. Névtani Értesítő 21: 380–6.
- PUSZTAI FERENC 2005. Nyelvhasználati minősítések a középmagyar beszélt nyelvben. Magyar Nyelv 332–4.
- SÁROSI ZSÓFIA 2003. Történeti szociopragmatika – magyar nyelvtörténet más megközelítésben. Magyar Nyelv 434–48.
- TÁTRAI SZILÁRD 2006. A narratív diskurzusokról – pragmatikai nézőpontból. In: TOLCSVAI NAGY szerk. 2006: 211–32.

- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1996. A magyar nyelv stilisztikája. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2001. A magyar nyelv szövegtana. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2006. A szövegtipológia megalapozása kognitív nyelvészeti keretben. In: TOLCSVAI NAGY szerk. 2006: 64–90.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk. 2006. Szöveg és szövegtípus. Szövegtipológiai tanulmányok. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Forrás

- HELTAI GÁSPÁR 1552. (Hasonmás kiadás: 1951.) A reßegsegnec es tobzodafnac veßedelmes vóltárol valo Dialogus. Közoktatásügyi Kiadóvállalat, Budapest.

FARKAS JUDIT (drj31@gmail.com)

Phenomena of spoken language in Gáspár Heltai's Dialogue

The pragmatic study and analysis of Hungarian spoken language and its usage in the 16th century has become a topic which is new in historical linguistics. The present study has find its base on an intense pragmatic approach relating to written and spoken forms of language of the Hungarian Corpus from 16th century. It concerns with rapports between textual and linguistics forms; such text wich allows spoken language elements to merge in. It also regards those factors wich define usage options in certain circumstances such as situational context, intentions and motives and postures of participants. The analysis includes the possible aspects of conversation analysis and it also deals with spoken language phenomena pertaining sociolinguistics researches such as addressing, saluting, greeting forms as well as other communication formulas. We analyse also the discourse markers, particles and interjections and possible functionality on the level of discourse.

Although the study does not form an impression for general conclusions concerning the Hungarian spoken language in 16th century, but it introduces us in the territorial features and conventions of the spoken language usage of that time.

FARKAS, JUDIT